

Raymond Detrez

(Ghent University, Catholic University of Leuven)

About Two Scholarly Investigations and a Bulgarian Author

Abstract: To the many applications of Murphy's law, one may add the following: "If there is any way to be misunderstood, you will surely be misunderstood." The risk is all the more considerable when the addressee sticks to different basic assumptions, or even worse, when he or she is biased and malevolent.

In a number of publications, I have defended the – not particularly innovative – opinion that in the era prior to the emergence of national movements people predominantly identified with religious communities, while ethnic identity was of minor relevance. In the Ottoman Balkans to the majority of the population this community was Orthodox Christian. For the sake of brevity, for want of anything better and because Ottoman Orthodox Christians (of whatever ethnic origin) occasionally used this term as well to denote themselves, I baptized this community "Romaic", thus avoiding the cumbersome "Orthodox Christians in the Ottoman Empire". Doing so, I underscored that these "Romaeans" did not consider themselves to be (ethnic) Greeks.

In other publications, I studied the acquisition of a national consciousness, not as a mass phenomenon as is done most often, but as an individual psychological development, proceeding from the – again, rather obvious – assumption that national consciousness is not innate, but results from socialization. In modern nation states national consciousness is imposed by various administrative, educational and repressive means and appears to be relatively stable. In the 19th-century Ottoman Empire, however, such nationalizing measures were, to a great extent, lacking; in addition, a multitude of national ideologies and various other (regional, vocational, social and cultural) loyalties competed. This explains the vicissitudes in the process of national identification which transpire from the life and work of Grigor Parlichev. After living a "Romaic" youth in Ohrid, during his stay in Athens he became largely Hellenized, presenting himself as a Greek poet. After his return to Ohrid, he revealed himself as Bulgarian national activist. Finally, after a failed literary career in Bulgaria, he retired in his native town, obviously restraining his loyalty to the small Ohrid local community.

Studying the life and work of Grigor Parlichev, I dealt with the nationalistic distortions characteristic of many Macedonian scholarly publications but also with the heavily biased approaches in studies by Bulgarian literary historians. While Parlichev increasingly felt alienated by the Bulgarians, he never considered himself a Macedonian. However, one observes during his lifetime the first convincing indications of the emergence of a Macedonian national ideology, which Bulgarian historiography as a rule passes in silence.

These observations for some reason infuriate Mr. K. Topalov, a former professor of Bulgarian National Revival literature at Sofia University, to such an extent that he judged it necessary to attack me with a vehemence that largely exceeds the normal tone of a scholarly debate.

Keywords: Kiril Topalov, Grigor Parlichev, religious communities, scholarly criticism, intellectual integrity

Раймонд Детрез

(Университет в Гент, Католически университет в Льовен)

Няколко думи за две научни изследвания, както и за един български автор

Разбира се, не би било нужно да реагирам на критиката и обвиненията, които г-н Топалов ми отправя в съчинението си *Няколко думи за двама гръцки българисти – Антониос-Емилиос Тахиаос и Василис Марагос, както и за един белгийски автор*, тъй като той отказва да посочи за кои мои публикации става дума, камо ли да отбележи страниците им. Още повече, на много места личи, че не ги е чел и, ако ги е чел, не ги е разбрал. Ако пък до такава степен се дразни от моите неразбрани от него изследвания, че не иска да ги рекламира, споменавайки заглавията им, дали е в състояние да напише една обективна, заслужаваща внимание оценка? Всъщност не. От друга страна, като в това коронавирусно време седя затворен вкъщи и имам сума време за губене, защо пък да не позабавлявам себе си и читателите с един коментар?

Поводът на атаките на г-н Топалов срещу мене е крайно интересната книга на Василис Марагос (Μαραγκός 2018) за Григор Пърличев, „бележит българин“ и „възрожденец“, върху живота и делото на когото г-н Топалов смята, че е казал последната дума (вж. Топалов 1982; Топалов 1988: 122-217¹/Topalov 1982; Topalov 1988: 122-217). Г-н Топалов често критикува моите мнения, но не цитира мене, а г-н Марагос, който ме цитира, при което не само се преиначават моите думи, но и нищо не може да се провери. Така се удивих, че г-н Топалов четирикратно с отвращение ме обвинява, че аз съм наричал Пърличев „доетнически“ феномен. Проверях в събраните си съчинения дали наистина някога някъде съм използвал този абсурден термин, но не успях да намеря нито един случай. Страхувам се, че г-н Топалов, явно заслепен от възмущение, не е обръщал внимание на факта, че *εθνικός* в термина *προεθνικός*, който употребява г-н Марагос, не значи „етнически“, а „национален“. „Етнически“ на гръцки е *εθνοτικός*. Термините „донационален“ или „преднационален“ на различни езици се използват редовно от тези историци, към които се причислявам и аз, които смятат, че „национално съзнание“ е модерно явление и че не е съществувало преди късния XVIII век. Можеше да се очаква от г-н Топалов, професор-филолог, освен това специализирал в Атина и Солун, малко повече научна *акрибия*, особено ако е решил да критикува и да обвинява. По-тревожно е обаче, че ако г-н Топалов възприема *προεθνικός* като „доетнически“, той не е разбрал нищо нито от книгата на г-н Марагос, нито от моята. От друга страна, ако беше разбрал *προεθνικός* правилно като „донационален“, сигурно пак щеше да възразява с не по-малко възмущение, защото, както сам ни предупреждава, той не приема „модерните псевдонаучни теории за нациите“, а здраво държи на романтичната, „възрожденска“ историография, включително и на свойствената за нея патриотична патетика, примери на която не ни спестява в настоящото си съчинение. За г-н Топалов и неговите съмишленици, критерий, който различава „научна“ от „ненаучна“ теория, е единствено какви импликации може да има за решаването на „македонския въпрос“.

За по-голяма яснота на аргументацията, искам да започна тук с втората моя книга, от която г-н Топалов толкова се дразни. Казва се *Не търсят гръци, а ромеи да*

¹ Вторият текст е преиздаван многократно.

бъдат. *Православната културна общност в Османската империя. XV-XIX век* (София: Кралица Маб, 2015/Sofia: Kralitsa Mab, 2015). Според г-н Топалов аз съм твърдял, че в периода на османското владичество всички на Балканите са били „ромей“. Така е. Но ако г-н Топалов притежаваше минимално количество интелектуална честност или поне елементарно филологическо познание на техническите изисквания на научната критика – в което можем да се съмняваме, след като напада без да посочва заглавие и страница – той би добавил какво белгийският автор разбира под „ромей“. Вместо това, започва да ми обяснява като млад асистент на първокурсник, че думата „ромйос“ значела „ганъвец“. Само че аз в моите „писания“ нито веднъж не използвам думата „ромйос“ (ρωμῖός), а винаги „ромеос“ (ρωμαίος), на български „ромей“, така че целият негов урок по семантиката на ромйос/ганъвец е излишен. През вековете „ромеос“ на гръцки има много значения, най-важните от които са „гражданин на Римската империя“, „византиец“, „православен християнин“ и „православен християнин в Османската империя (независимо от етническата принадлежност)“. На повече места в книгата обяснявам точно какво значение влагам в думата „ромей“: „православен християнин от какъвто и да е етнически произход в Османската империя“. Какво има в това определение, което умът на г-н Топалов не може да побере? А не са ли в този смисъл българите и другите християнски народи на Балканите „ромей“?

Признавам, че избрах термина „ромей“, за да избегна непрекъснатото повтаряне на тромавото „православен християнин от какъвто и да е етнически произход в Османската империя“. Веднага осъзнах, че това може да доведе до недоразумения или да бъде използвано от недоброжелатели да компрометират моите схващания. Но като обяснявам неведнъж и в книгата „до насита“ повтарям, че става дума за „православен християнин от какъвто и да е етнически произход в Османската империя“, аз вярвам, че средноинтелигентният читател в един момент ще схване за какво става въпрос. Затова и почвам да подозирам, че ако и след тези обяснения един проф. д-р още твърди, че съм наричал българите и македонците „ганъвци“, вече не става дума за невъзприемчивост, а и за интелектуална нечестност – и двете недостойни за един проф. д-р. Православните християни в Османската империя от всички етноси, не само гърци, но и други, и българи, впрочем наистина и сами са се наричали обикновено „християни“, но и „ромей“. Читателите и г-н Топалов могат да намерят примери в моята книга (Детрез 2015: 68-72/Detrez 2015: 68-72). След появяването ѝ някои колеги са ми предоставяли нови примери за употребата на думата ромей (ромеос) точно в смисъла на „православен християнин“ без значение от коя народност (вж. Гетов 2017: 666/Getov 2017: 666). Употребата ми на думата „ромеос“ не е толкова абсурдна и възмутителна, колкото г-н Топалов иска да внуши.

Тезата, която развивам в *Не търсят гърци, а ромей да бъдат*, е, че православните християни през късния XVIII и началото на XIX век са образували една религиозно-културна общност, чийто многоетничен елит си е служил главно с гръцкия език за интелектуална комуникация. Членовете на тази общност са се идентифицирали, на първо място, като (православни) християни („ромей“) и са отдавали само второстепенно значение на етническата си идентичност. Това не значи, че не са осъзнавали, че принадлежат към някакъв етнос, но това за тях не е било определящо за ценностната им система. Някои българи под османска власт са умрели за вярата си, и с това някак си са запазили и народността си, но не съм срещал в източниците случай отпреди XIX век на някой българин, който изрично да декларира, че умира за народността си. Това положение обяснява и леснотата, с която православни християни (славяни, албанци, власи) по градовете, поради социални причини, масово се гърчеели:

преминаването им към „друг етнос“ не променяло основната им религиозна идентичност и лоялност.

Въз основа на тези мои разбирания, предавани тук елементарно, но аргументирани подробно в книгата ми, г-н Топалов заключава, очевидно без да е чел или разбрал, че аз разпространявам не само „кощунствени антибългарски литературни, културни и в края на краищата политически идеи“, но и „панелинистични“, поради което скоро, според г-н Топалов, можело да бъде награден в Атина. Г-н Топалов може би знае, защото сам е носител на половин дузина гръцки награди. Но, нека да е спокоен, аз няма да му стана конкурент. Вече съм имал възможност да разбера, че на някои гръци не им харесва идеята балканската православна култура в преднационалната ера да бъде възприемана като общокултурно притежание на всички православни балкански народи, вместо да се смята за „частна собственост“ само и единствено на етническите гръци.

А сега да кажа няколко думи за оценката на г-н Топалов за другата ми книга, пак едно от тези „откровено антибългарски ‚изследвания‘ (някои от които преведени и издадени на български!?) на белгийския автор Раймон Детрез“. Да не би г-н Топалов да иска да забрани да се превеждат на български книги, които не отговарят на неговите разбирания? С премълчаването на заглавията на моите книги вече е тръгнал по този път. Въпросната книга се казва *Криволици на мисълта* и е издадена в София през 2001 г. от издателство „ЛиК“. Заглавието беше несполучливо в този смисъл, че не информира за какво става дума; издателството бе добавило една лентичка около книгата, на която пише: „Българският превод на книгата на известния белгийски учен Раймон Детрез Григор Пърличев: *Примерна студия за балкански национализъм*“. Оригиналната книга на нидерландски език беше обработка на дисертацията, с която през 1984 г. получих докторска степен (Detrez 1992: 7-343).

Г-н Топалов пази спомена за първите ни несъгласия. Според него на едно заседание в рамките на X международен конгрес по славистика през 1988 г. в НДК съм казал, че „по времето на престоя и награждаването си в Атина поетът-апостол на Българското възраждане в Македония Григор Пърличев е бил стопроцентов грък“.

Текстът на презентацията ми (тогава още се казваше „доклад“), публикуван предварително, както тогава беше задължително, в брой 15 на белгийското славистично списание *Slavica Gandensia*, далеч не звучи толкова „стопроцентово“:

До избухването на жестоката и обидна полемика с Теодорос Орфанидис, Пърличев, главно под влиянието на гръцкото си образование, на любовта си към гръцката култура и особено към Омир, до голяма степен се идентифицирал с гръцкия народ и споделял неговите национални идеали (Detrez 1988: 22).

Изразих се доста по-нюансирано, отколкото г-н Топалов си спомня сега, но явно недостатъчно нюансирано за него и присъстващите негови съратници, които като че ли по предварителна уговорка се нахвърлиха върху мен. Ако г-н Топалов под „научната гилдия в България“ разбира събралата се в залата негова чета, може би наистина да съм я удивил, но „международната славистична общност“ във всеки случай е останала равнодушна към стотте процента.

Нито в *Криволици на мисълта*, нито в някоя друга публикация съм твърдял, че Пърличев по време на пребиваването си в Атина е грък. Но за това, че се е идентифицирал с гръцката нация, че се е чувствал грък, че е искал да бъде приет от гръците като грък и така нататък има сериозни аргументи. Пърличев в Атина не се изказва категорично по въпроса за своята национална идентичност, докато не е „хванат

натясно“ от своя конкурент в поетическия конкурс Теодорос Ставридис. Г-н Топалов в своето съчинение цитира думите на Пърличев в отвореното писмо до Орфанидис така:

Казваш, че съм българин! [...] Да, не се отричам от народността си! [...] Кой пита дали съм българин, щом разговарям постоянно с елинските писатели и ги познавам по-добре от теб?

Но от пропуснатото между скобите става ясно, че Пърличев след като „признава“, че е българин, веднага омаловажава признанието си. Ето целият пасаж:

Казваш, че съм българин! Голямо чудо!!! Ръкопляскайте, господа!!! Да, г-н професоре, и какво доказваш с това? Да, не отричам народността си; но в течение на петнадесет години непрекъснато слугувах на Гърция. Докато ти като младеж обхождаше атинските сокаци, скандализирайки обществото, аз разпространявах гръцкия език в краища, където беше съвсем непознат, и образовах чрез него над хиляди младежи, докато ти, като младеж, образоваше ... Да, българин съм, но имам много по-гръцки чувства и сърце от тебе, ругателя (Kadach 1971-1972: 92-93)

Г-н Топалов може да вярва в „неоспоримата и стабилна българска идентичност“ на Пърличев, но аз чета тези редове по-скоро като отчаян опит, въпреки „разобличаването“, да бъде приет все пак като грък, въз основа на това, което гърците тогава са смятали за решително (и което наистина е решително) – „чувствата и сърцето“.

Има и други причини човек да се съмнява в тази „неоспорима и стабилна българска идентичност“ на Пърличев. Ако изключваме възможността Пърличев да е излязъл от майчината утроба направо с българско национално съзнание или да го е засукал с майчиното мляко, тогава човек се пита: откъде може да се е сдобил с такова. От дядо си ли (баща му бил починал), който го е учил да чете „с един гръцки буквар“? В гръцките училища, които посещавал? В „съвсем погърчения Охрид“, където дори кирилицата била забравена, както самият Пърличев пише в *Автобиографията* си? Охрид, където всички опити да се отвори българско училище през 1840-те и 1850-те години, явно поради липса на интерес на самите охридчани, завършват с неуспех и чак през 1860 или 1861 г. се отваря българско училище, което преживява благодарение на финансовата помощ на руското посолство в Битоля? (Detrez 2015: 37-41²). Да не се е сдобил с българско съзнание с помощта на „невъзродилия се“ още Димитър Миладинов, който запалил в него любовта към гръцката литература и култура? Всъщност Пърличев, като повечето свои съвременници, е имал „ромейско съзнание“: смятал се е преди всичко за „православен християнин“, което не изключва някакво българско етническо съзнание, но то не е било достатъчно „стабилно“, за да го предпази от погърчването. Ето мнение за „националното съзнание“ на Пърличев, записано през 1859 г. от един пряк очевидец:

Ами за гъркоманите от българско семе изникнали Пърличевци, Магаревци, казвам Димчевци от Кичево изселени чисти българи селяни, заселени в Охрид, какво да каже? Апостоли, отстъпници от своята народност, отечество и родители, упражняващи като панакия (пенкилер) гордостта на пуяка (се подуват

---

² От тази статия г-н Топалов може да се убеди, че ми е било известно, че в Охрид е нямало други училища, освен гръцки, и може също така да научи, че до такава степен по това време е било будно българското съзнание на мнозинството охридчани, че – почти буквално – пет пари не са искали да дадат за българско училище.

като мисирци с едно ендезе пущен нос) дори до Дунава с твърдо решение и убеждение да изродят славенската храбра кръв и да създадат гръцки пеперуди с тифозен дух, всичката Македония, България и др. за гърци, а не гъркофили, както всичките други сведущи гръцкия език, които, ако и да обичат гърците и езика им, не са достигнали до такъва безочливост, щото да се отказват от родителите и предците си като някои калпави и незаконородени рожби, а и други чужди да научават да бърборат като патки.³

Този очевиден възрожденият се вече Димитър Миладинов.

На 29 ноември 1858 г. Пърличев публикува във в. *Атина* стихотворение по повод една кавга – той бил страшен кавгаджия! – в руската черква в Атина между него и един църковен служител. Като автор на стихотворението Пърличев се подписва с погърченото си име Григориос Ставридис, към което добавя уточнението „Македон“. В отговор във в. *Авги*, в броя от 24 декември, се поместват писмо и стихотворение, вероятно от един и същи автор, който отправя към Пърличев нападката, че не е никакъв грък, а албанец, който трябва да е благодарен на Русия. Пърличев отговаря с второ стихотворение във в. *Авги* на 10 януари 1860 г., в което пише:

Без Руснака, казваш, щял съм да бъда турчин;
четири века ние, гърците, робите,
съхранявахме вярата като зеницата на окото си.
Кога тогава, както казваш, Русия ни била спасила?

От употребата на личните и притежателни местоимения, както и от глаголните форми в първо лице множествено число проличава, че Пърличев се причислява към гърците и се идентифицира с тях. Накрая Пърличев атакува твърдението, че Гърция дължала свободата си на Русия, а не я е извоювала сама в кървавите сражения. Той атакува и руската външна политика, която имала за цел

(...) да раздробя Гърция
на две-три парчета земя, за да я унизи.

Значи Пърличев защитава националните интереси на Гърция, дори когато тези интереси се сблъскват с националните интереси на славянското население на Балканите. Доротейа Кадах, която публикува тези стихотворения, отбелязва:

Вземем ли под внимание съдържанието на двете стихотворения, ясно проличава, че по това време Пърличев се чувства грък и смята историята и борбите на Гърция за свои (Kadach 1971: 115).

Тези две Пърличевски стихотворения обикновено се премълчават, но г-н Топалов ги коментира, като заключава загадъчно:

„Притежаващ верен поглед върху външнополитическите събития и разбиращ много добре същността на тогавашната политика на великите сили, той [Пърличев, Р.Д.] кори онази част на гръцката върхушка, която за своя изгода жертвува народните интереси“ (Топалов 1982: 36/Topalov 1982: 36).

Така хем плаща дължимото на „вечната дружба“, хем спасява „неоспоримата и стабилна българска идентичност“ на Пърличев!

В двете Пърличевски „големи“ поеми, *О Арматолос* и *Скендербеус*, веднага прави впечатление, че героите в нито една от тях не са българи. Пърличев сам изрично

---

³Димитър Миладинов в писмо от 20 август 1859 г. до Янаки Стрезов. Цит. по (Шапкарев 1984: 481-482/Sharpkarev 1984: 481-482).

изтъква, че са албанци и че албанците не са „нищо друго, освен гърци“ (*οὐδέν ἄλλο ἢ Ἕλληνες*) (Σταυρίδης 1860: 38). В българското и македонското литературознание цари мнението, че поне имената на „положителните герои“ били славянски. Повечето имена обаче са християнски и са колкото славянски, толкова и гръцки – освен, разбира се, ако Мария се „превежда“ като Мара, както прави Пундев; тогава името става чисто българско (Пундев 1930: 88-89/Pundev 1930: 88-89). Някои имена като Фотис, Фотини могат да са само гръцки. Оказва се обаче, че имената, които най-много приличат на български – като Стайкос и Радос – в албанския регион Мат, където събитията в *О Арматолос* се разиграват, били разпространени и сред албанците (вж. Murati 1999⁴). Сред многобройните имена, които Кемал Мурати е събирал от стари регистри, се намират и ... Stajko и Rade. Гръцките читатели не са се съмнявали в гръцката идентичност на носителите на имената Стайкос и Радос. Както казва Александрос Рангавис, председателят на журито на поетическия конкурс, в своя рапорт:

Щом авторът е искал така, нека ни посещават и нас гласовете на музите, напомняйки ни, че и другаде, и далеч от нас живеят наши сънародници с гръцки сърца, гръцки нрави и гръцки героизъм (цит. по Топалов 1982: 53-54/Topalov 1982: 53-54).

В поемата *Скендербеис* има само един славянски герой, Стефан Църноевич, а той е черногорец. Пратеникът на Скендербей носи звучащото като на български име Динко, но и той се оказва един от „албанските синове“ (*των Αλβανών οι παίδες*) (Кодов 1967: 136/Kodov 1967: 136). Не можа ли нашият поет в поемите си поне с нещичко да загатне за своята „неоспорима и стабилна българска идентичност“?

Г-н Топалов в своето съчинение цитира гръцкия критик Константинос Левидис, който защитава Пърличев против нападките на Орфанидис, твърдейки, че българският му произход „увеличава още повече достойнствата на този младеж“. Както пише г-н Топалов, Левидис изтъква – макар и не чак толкова многословно –

вековната обща историческа и политическа съдба на гръцкия и българския народ като важно условие за изграждане на братски взаимоотношения, получили вече своето бойно кръщение по време на гръцката националноосвободителна революция от 1821 г.

Но Левидис също пише, че братята-българи „гръцкият народ винаги ги е смятал и продължава да смята за обичани членове на гръцкото семейство“. Докато Орфанидис смята, че Пърличев е от друга, българска народност, Левидис всъщност пак го причислява към гърците, обявявайки българите за „членове на гръцкото семейство“. Самия Пърличев Левидис окачествява като „апостол на елинизма, непримирим враг на всякаква [коя друга освен българска? – Р.Д.] пропаганда.“ Пърличев не е протестирал с отворено писмо в някой атински вестник против тази характеристика. Точно за такъв иска да мине той, за грък „по чувства и сърце“.

Всъщност, ако Пърличев наистина бе имал „неоспорима и стабилна българска идентичност“, как г-н Топалов тълкува неговите еднакво неоспорими и стабилни гръцки изяви. В книгата *Григор Пърличев. Живот и дело* няма задоволителен отговор на този въпрос. Да не би Пърличев да е бил стопроцентов българин-хитрец, който се е

⁴ Списъкът на Мурати, даден в книгата му *Shqiptarët dhe Ballkani ilirik në dritën e emrave të vendeve dhe të familjeve* [Албанците и илирските Балкани в светлината на местните и семейните имената], за съжаление не съдържа женски имена, но една кратка разходка из интернета ни учи, че името Неда е познато и в Албания. (Една Неда Карафили спечелила албанския *Биг Брадър*.)

преструвал на грък и се подмазвал на гърците, за да спечели наградата и да бъде приет като грък, а сетне им се разсърдил, като е разбрал, че номерът му не минава?

Не искам да губя повече времето на читателите с други спорни твърдения на г-н Топалов, но понеже той пита г-н Марагос и мене, как ще тълкуваме описаната от Пърличев сцена, когато, окован във вериги, го изпраща пред църквата „Св. Климент“ цялото охридско население, пред което майка му казва да бъде юнак, иначе напразно го е кърмила, а на предложението на каймакамина да се откаже от борбата си за българския език в училището и църквата в замяна на незабавното си освобождаване, поетът-апостол отвръща гордо и категорично: „По-добре смърт!“.

Ще тълкувам. Първо, тази сцена е част от силно романизирано с разни фиктивни диалози описание на „страданията“ на Пърличев в турския затвор и може да предизвика съмнения. Топалов май осъзнава това и бърза да добави

А когато Пърличев е писал и публикувал тези свои спомени, много охридчани са били все още живи и здрави и той не би могъл да си измисля и лъже.

Този аргумент куца, защото *Автобиографията* е написана през 1884-1885 г. и Пърличев не я публикува. Тя излиза посмъртно чак през 1894 г. Не се сеща пърличеведът да посочи например *По възраждането в град Охрид* на Евтим Спространов, който подробно описва арестуването на Пърличев, но за кърмата не ни информира (Спространов 1896: 659-660/Sprostranov 1896: 659-660). Но както и да е, никой не оспорва, че Пърличев е бил, хайде, с „неоспорима и стабилна българска идентичност“ през 1868 г. в Охрид, но какво говори това за идентичността му десет години по-рано, в Атина?

И заключвайки с Пърличев, искам да дам още един пример за това, как г-н Топалов изопачава моите думи. Твърдял съм бил, че Пърличев „не се различава от човека от Средновековието, или от доетническия [sic, Р.Д.] период“. Нека цитирам откъс от последната глава на *Криволици на мисълта*, за да могат читателите сами да съдят за омразния белгийски автор

човек, робуващ на може би интересни и ефектни, но лишени от всякаква логика тези, който си е повярвал, че може да изследва Българското възраждане в читалнята на някоя скопска библиотека.

Някои думи тук давам с курсив, за да стане по-ясна „антибългарската“ насоченост.

От началото на 70-е години ходът на събитията непрекъснато поставя Пърличев пред дилемата да избира между „своя народ“ – българския, и „своята татковина“ – Охрид. Пърличев *сам се смята за българин*, но националното му съзнание като че ли остава териториално ограничено до Охрид и околностите му – регионът, който в автобиографията си и другаде нарича своя „татковина“ или „отечество“. При това извънредно важни събития от национално и всебългарско значение като че ли го оставят доста несъпричастен. За Априлското въстание от 1876 г. например не намираме следа нито в автобиографията, нито в кореспонденцията му. С мълчание Пърличев отминава и Съединението.

Македония ли бе в такъв случай „националният хоризонт“ на Пърличев? Като оставим изявленията му в словото му за Св. Св. Кирил и Методи в Солунската гимназия, *нищо в писанията му не сигнализира, да е гледал на Македония иначе, освен като на част от България*. Понякога Македония е за него продължението на Охрид, например в статията му за „чуждите пропаганди“, в която изрежда градове от околностите на Охрид, за да придаде повече тежест на един проблем, който всъщност го интересува главно доколкото засяга родния му град. След

двегодишно учителствуване в Битоля през 1880-1882 г. Пърличев с въздишка на облекчение се завръща в охридската си „татковина“. При това Битоля е само на 65 километра от Охрид!

Пърличев се чувства не гражданин на България, а гражданин на Охрид. В Княжество България, в Габрово и София, го терзае „меланхолия“, сиреч носталгия. Пърличев не разбира местния диалект, няма приятели и иска колкото може по-скоро да се завърне у дома. Щом българската държава чрез Екзархията пристъпва към създаването на нещо като единна образователна система, Пърличев, а с него и други охридчани, виждат застрашена общинската си автономия по въпроса. В полемиката за или против учебници на български книжовен език Пърличев също не заема последователно становище за българските учебници, както би трябвало да се очаква от човек с българско национално съзнание. *Той не застава твърдо и зад македонското становище*, а защитава ту едното, ту другото в зависимост от отношението на опонента си към Охрид. Като свое отечество Пърличев чувства Охрид, а не България или Македония. Пърличев се чувства морално отговорен за благоденствието и престижа на Охрид, а едва за развитието, благоденствието и престижа на една по-голяма, национална политическа формация.

Както средновековните, преднационални българи гледат на себе си предимно като на част от общността на православните християни, *така и Пърличев се смята за член на българската общност, на българския народ*. Както за средновековния, преднационален човек „отечеството“ е неговият град или край, така и за Пърличев „отечеството“ са Охрид и околностите. Но тази общност се оказва за него не строго контурирана и остава доста разтеглива. В най-тесните си измерения тази общност е синоним на Охрид, а в най-широките си е синоним на славянския свят. Фактът, че пледира за единен език и култура на всички славянски народи, сигнализира, че Пърличев не придава особено значение на техните национални самобитности, както е обичайно през 19 век. Може би панславянството му предлага по-адекватна компенсация за отречения панелинизъм отколкото българщината, която в политическо и културно отношение по това време разполага с по-малък престиж (Детрез 2001: 231-232/Detrez 2001: 231-232).

В *Криволици на мисълта* изхождам от презумпцията, че национално съзнание се придобива в резултат на непрекъсната социализация и изследвам факторите, които влияят на този процес и които продължават да определят отношението, привързаността, лоялността на индивида към разни общности, към които може да принадлежи, между които и етническата, и националната. Аз подробно изследвам обстоятелствата и събитията в живота на Пърличев, които са довели до неговото гърчееене, други, които са предизвикали неговото скъсване с гърците и силната му омраза към всичко гръцко, трети, които са го накарали да застане начело на борбата за въвеждане на българския език в охридските училища и черкви, и накрая, тези обстоятелства и събития, които, въпреки искреното му старание да бъде приет от българската общност, са го отчуждавали от българите: конфликтите с българския екзархийски митрополит Натанаил, неуспешните опити да бъде ценен като български писател, подигравателното отношение към него на български дейци и критици като Ботев, Каравелов и Бончев, обстоятелствата, при които е работил в София и Габрово, и т. н. Той до такава степен е бил огорчен от българите, че една своя творба подписва с „Г. Пърличев, убитий българам!“ (Спространов 1894: 167/Sprostranov 1894: 167). И към

края на живота си се оттегля в Охрид. Неговият свят се стеснява до родния му град и околностите, до тази територия, която донационалният човек, който не се идентифицира с цялата етническа или национална общност и със заетата от нея територия, нарича „отечество“ или „татковина“ – термини, с които и през Средновековието хората са обозначавали своята жизнена среда. Какво е толкова скандално и за какво са нужни тия намеци за „скопски библиотеки“, питайте г-н Топалов.

Накрая, доколкото има нужда, още няколко думи за белгийския автор като „неуморим пропагандатор на македонизма“. Да знаят читателите, че не съм неуморим, но напротив – доста уморен от такива инсинуации като тези на г-н Топалов. Обяснявал съм някои свои разбирания за македонския въпрос в едно интервю за в. „Култура“ – второто и досега последното, което неуморимият пропагандатор през живота си е дал по тази тема (вж. Детрез 2009/Detrez 2009). Няма нужда да ги повтарям тук. Те могат да бъдат резюмирани по следния начин: за българската историография важи:

Преди българи, значи и сега, и завинаги българи,
а за македонската:

Сега македонци, значи и преди, и откакто свет светува македонци.

Двата подхода са характерни за примордиалистичната школа в историографията, която самата отдавна е история.

След като вероятно като под микроскоп следи кой присъства на конференциите и срещите, организирани от македонските институции, г-н Топалов по-добре от който и да е друг знае, че аз на тях нито присъствам, нито съм канен. Знае също, че не съм публикувал в македонски научни или популярни издания. В скопска библиотека не съм прекарал нито един ден. Стигаха ми българските публикации, за да разбере, че и в България относно Македония немалко се премълчава и преиначава. Тъй като г-н Топалов категорично отрича това, ще му дам няколко примера, като едновременно откликвам на молбата му да му предоставя примери за българи, които още през XIX в. в Македония са имали небългарско, „македонско“ самосъзнание.

Във в. *Македония* 5 (1871), бр. 3 от 18 януари излиза статията „Македонският въпрос“ на Петко Р. Славейков, която после се публикува в неговите *Събрани съчинения*, т. 7. София: Български писател, 1981, с. 21–24. Там четем:

Най-после македонският въпрос излезе наяве и ся показа в печатът. Ний казваме н а й - п о с л е, защото този въпрос не е нова работа. Ний сме го зачували още от преди десетина години от някои из Македония. (...)

Много пътя сме чували от македонистите, че те не били българе, но македонци, потомци на древните македонци, и всякога сме чакали някакви доказателства на това, без да ги дочакаме. Македонистите никога не са ни показвали основанията на таквото си мнение. (...)

Чували сме и друго основание. Някои македонисти ся делят от българите по друга причина, по тази: че те са чисти славене, а българите са татаре и не знам що.

Славейков оспорва твърденията на тези македонисти. Кой е крив, кой е прав, не е важно. Важно е, че явно вече през 1860-те години („зачували сме го още от преди десетина години“) е съществувала, не казвам македонска нация, но във всеки случай една рудиментарна, но все пак аргументирана македонска национална идеология. Ето ги, значи, българите, които се смятат за македонци, за които г-н Топалов уж не знаел.

Не съм виждал тази статия на Славейков някъде да се цитира; тя щателно се премълчава. „Абе, българомразецо,“ ще викне г-н Топалов. „Нали е публикувана в *Събраните съчинения!* Достъпна е за всички!“ Да, но само наполовина. Втората половина, в която Славейков обсъжда с известно разбиране някои неудобни за македонстващите българи причини на недоволството на „македонистите“, е пропусната. Тя гласи:

Ние сме уверени, че желанията на македонистите трябва да имат и други основания и че тука са смеся и малкото неравенство между горни и македонски Българи по число и по напредуване. Македонистите може да мислят, че в народните работи всякога ще боравят горните Българи, като по-многочислени и по-събудени, и че Македонците ще останат на второ място. Това значат думите на Македонистите: Отървахме се от гърци под други ли да паднем? Едно просто обстоятелство, това, дето горните Българи до сега пишат на свое наречие без най-малко внимание към Македонското, то се зема от Македонците като знак за превъзходства на горните българи и за стремление да заповядат.⁵

Втората част е изпусната, без да се обяснява в бележките, и то в едно уж научно издание на Славейковите съчинения, под редакцията на знаменити професори. Това не прилича ли на точно такива манипулации, в които българските историци – впрочем с право – обвиняват македонските си колеги?

Втори пример: Георги Пулевски. За него в България се знае, че е участвал с чета в Руско-турската война от 1877–1878 г. и в Кресненско-разложкото въстание от 1878–1879 г. Понякога се споменава, че е автор на *Речник од три језика с. македонски, арбански и турски*, излязъл в Белград през 1875 г. А това, на което не се дава гласност е, че вътре в речника Пулевски пише:

Народ се вељид, људи који се од еден род и који вборувајед еднаков збор, и који живувајед и се другарад еден со други, и који имајед једнакви, обичаји и песни и веселја, тије људите ји викајед народ а место, во које живувад народ се вељид отечество од тои народ.

Така и Македонците се народ и местово њивно је Македонија. (Пулевски 1875: 49/Pulevski 1875: 49)

Сигурно сърбите са харесвали македонските убеждения на Пулевски и са ги подкрепяли, но това не значи, че възгледите му не са „македонски“.

Още един пример е Кръсте Мисирков. Не е важен безплодният спор около въпроса дали той е българин, или македонец. Какъвто и да е бил, *За македонските работи* е поредната индикация за съществуването на „македонски чувства и сърца“, на македонска национална идеология и – можем да приемем – на хора, които са били нейни привърженици. Премълчаването и омаловажаването на тези факти е вид историческа манипулация, чиято цел е да прикрие научната несъстоятелност на твърдението, повтаряно като мантра от г-н Топалов и други български историци-националисти, че македонците са „измислени“ от Коминтерн или от Тито и че няма македонска история преди 1944 г. За ликуващите македонски историци искам да добавя, че няма македонска история, различна от българска, преди, да речем, шестдесетте години на XIX в.

---

⁵ Който няма достъп до самия вестник може да провери на https://bg.wikisource.org/wiki/Македонският_въпрос

В *Криволици на мисълта* съм изследвал житейския път и „идентичностното“ развитие на Пърличев в зависимост от променливите политически, социални, културни, но и психологически, и лични фактори. Това е научен подход, чужд на г-н Топалов. Той е бил убеден, че Пърличев има „неоспорима и стабилна българска идентичност“ още преди да е написал първата буква за неговия живот и дело, не, още преди да е прочел първата дума от и за Пърличев. За него историята не е наука, а религия, защото само в религията има „неоспорими“ истини. Затова е и толкова активен в Българо-македонската комисия. В нея едни правоверни историци като църковни отци на вселенски събор ще установят за во веки веков „неоспоримата историческа истина“. Не знаят ли, че след всеки вселенски събор са оставали еретици, които са отхвърляли прокламираните догми и са продължавали да следват собствените си убеждения.

ЛИТЕРАТУРА

- Гетов 2017: *Гетов, Д., О. Тодорова*. Един бачковски ръкопис с гръцки летописни бележки за кърджалийски нападения над Станимака и Пловдив от края на XVIII и началото на XIX в. – В: *Annuaire de l'Université de Sofia "St. Kliment Ohridski" – Centre de Recherches Slavo-Byzantines "Ivan Dujčev"* 99 (18) 2017, pp. 651-673 (Getov 2017: *Getov, D., O. Todorova*. Edin bachkovski rakopis s gratski letopisni belezki za kardzhaliyski napadaniya nad Stanimaka i Plovdiv ot kraja na XVIII i nachaloto na XIX v.).
- Детрез 2001: *Детрез, Р.* Криволици на мисълта. София: ЛИК (Detrez 2001: *Detrez, R.* *Krivolitzi na misalta*. Sofia: LIK).
- Детрез 2009: *Детрез, Р.* По отношение на Македония българите още са махмурлии. *Култура*, бр. 10 (2802), 13 март 2009. Също и в: *Либерален преглед*, 01.04.2009. Достъпно на: <http://www.librev.com/index.php/2013-03-30-08-56-39/discussion/opinion/529-2009-06-16-20-27-19> (Detrez 2009: *Detrez, R.* Po otnoshenie na Makedonia balgarite oshte sa mahmurlii. *Kultura*, 10 (2802), 13 mart 2009. Sashto v: *Liberalen pregled*, 01.04.2009).
- Детрез 2015: *Детрез, Р.* Не търсят гърци, а ромей да бъдат. Православната културна общност в Османската империя. XV – XIX в. София: Кралица Маб (Detrez 2015: *Detrez, R.* Ne tarsyat garci, a romei da badat. *Pravoslavnata kulturna obshtnost v Osmanskata imperia*. XV – XIX v. Sofia: Kralitsa Mab).
- Кодов 1967: *Кодов, Хр.* Григор С. Пърличев. Скендербей. София: БАН (Kodov 1967: *Kodov Hr.* Grigor S. Parlichev. Skenderbey. Sofia: BAN).
- Пулевски 1875: *Пулевски, Г.* Речник од три језика с. македонски, арбански и турски. Београд: Државна штампарија (Pulevski 1875: *Pulevski, G.* Rechnik od tri yezika s. makedonski, arbanski i turski. Beograd: Drzhavna shtamparia).
- Пундев 1930: *Пундев, В.* Григор Пърличев – Съчинения. София: Държавна печатница (Pundev 1930: *Pundev, V.* Grigor Parlichev – Sachinenia. Sofia: Darzhavna pechatnica).
- Топалов 1982: *Топалов, К.* Григор Пърличев. Живот и дело. София: Български писател (Topalov 1982: *Topalov, K.* Grigor Parlichev. Zhivot i delo. Sofia: Balgarski pisatel).
- Топалов 1988: *Топалов, К.* Апостолът и поетът Григор Пърличев. – В: *Възрожденци*. София: УИ „Климент Охридски“, 122-217 (Topalov 1988: *Topalov, K.* Apostolat i poetat Grigor Parlichev. – In: *Vazrozhdentsi*. Sofia: UI „Kliment Ohridski“, 122-217).

- Спространов 1894: *Спространов, Е., Ал. Теодоров-Балан*. Бележки за двата превода на Илиада от Г. С. Пърличев. Български преглед, 1 (1894), бр. 6, 167-172
(Sprostranov 1894: *Sprostranov, E., Al. Teodorov-Balan*. Belezhki za dvata prevoda na Iliada ot G.S. Parlichev. Balgarski pregled, 1(1894), br. 6, 167-172).
- Спространов 1896: *Спространов, Е.* По възражданъето на град Охрид. Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, 13 (1896), 621-681 (Sprostranov 1896: *Sprostranov, E.* Po vazrazhdanyeto na grad Ohrid. Sbornik za narodni umotvorenia, nauka i knizhnina 13 (1896), 621-681).
- Шапкарев 1984: *Шапкарев, К.* За възраждането на българщината в Македония. София: Български писател (Shapkarev 1984: *Shapkarev, K.* Za vazrazhdaneto na balgarshtinata v Makedonia. Sofia: Balgarski pisatel).
- Detrez 1988: *Detrez, R.* Агиографските елементи в „Автобиографията“ на Григор Пърличев. Slavica Gandensia – Belgian Contributions to the 10th International Congress of Slavists. Sofia, 14-22 September 1988, pp. 17-26 (Detrez 1988: *Detrez, R.* Agiografските елементи v `Avtobiografiyata` na Grigor Parlichev).
- Detrez 1992: *Detrez, R.* Grigor Pärličev – een case-study in Balkannationalisme. Restant XIX (1992), nr. 2, pp. 7-343.
- Detrez 2015: *Detrez, R.* The Orthodox Christian community in Ottoman Ohrid in the pre-national period. – In: Stamatopoulos, D. (ed.). Balkan Nationalism(s) and the Ottoman Empire. Vol. 1 National Movements and Representations. Istanbul: The Isis Press, 2015, pp. 37-41.
- Kadach 1971: *Kadach, D.* Zwei griechische Gedichte von Grigor S. Prlicev (Гр. Σταυρίδης). Ελληνικά, 24 (1971), pp. 107-115.
- Kadach 1971-1972: *Kadach, D.* Die Polemik Orphanidis-Prličev anlässlich des Athener Dichterwettbewerbs 1860. Zeitschrift für Balkanologie 8 (1971)1972), Nr. 1-2, pp. 84-100.
- Μαραγκός 2018: *Μαραγκός, Β.* Μόνον επί τούτω καυχώμαι: ότι την πατρίδα αγάπησα. Αθήνα: Πρόδοτος.
- Σταυρίδης 1860: *Σταυρίδης, Γ.* Ο Αρματωλός. Αθήνα.
- Murati 1999: *Murati, Q.* Shqiptarët dhe Ballkani ilirik në dritën e emrave të vendeve dhe të familjeve. Tetovë, AZA-Sesoft.